



M. TULLII CICERONIS

DE

LEGIBUS

LIBER III.

MARCUS.

SEQUAR igitur, ut institui, divinum illum **I** virum; quem quadam admiratione commo- **I** tus. sæpius fortasse laudo, quam necesse est.

Att. Platonem videlicet dicis. *M.* Istum ipsam, Attice. *Att.* Tu vero eum nec nimis valde unquam, nec nimis sæpe laudaveris. Nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem, nisi suum, laudari volunt, concedunt, ut eum arbitrato meo diligam. *M.* Bene hercle faciunt. Quid enim est elegantia tua dignius? cujus & vita, & oratio consecuta mihi videtur difficillimam illam societatem gravitatis cum humanitate. *Att.* Sane gaudeo, quod te interpellavi, quandoquidem tam præclarum mihi dedisti iudicii tui testimonium. Sed per- **2** ge, ut cœperas. *M.* Laudemus igitur prius legem ipsam veris & propriis generis sui laudibus. *Att.* Sane quidem, sicut de religionum

lege fecisti. *M.* Videtis igitur, magistratus hanc esse vim, ut præsit, præscribatque recta & utilia & conjuncta cum legibus. Ut enim magistratibus leges, ita populo præsunt magistratus; vereque dici potest, magistratum legem esse loquentem, legem autem, mutum
 3 magistratum. Nihil porro tam aptum est ad jus conditionemque naturæ, (quod cum dico, legem a me dici, nihilque aliud intelligi volo,) quam imperium, sine quo nec domus ulla, nec civitas, nec gens, nec hominum universum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. Nam & hic deo paret, & huic obediunt maria terræque, & hominum vita jussis supremæ legis obtempe-
 2 rat. Atque, ut ad hæc ceteriora veniam, & 4 notiora nobis; omnes antiquæ gentes regibus quondam paruerunt: quod genus imperii primum ad homines justissimos & sapientissimos deferebatur; idque in republica nostra maxime valuit, quoad ei regalis potestas præfuit: deinde etiam deinceps posteris prodebatur; quod & in his etiam, qui nunc regnant, manet. Quibus autem regia potestas non placuit, non ii nemini, sed non semper uni parere voluerunt. Nos autem, quoniam leges damus liberis populis; quæque de optima re-

publica
 mus; ac
 ad illum
 Magistra
 prudent
 test, qu
 cæ mod
 præscrib
 vibus ob
 imperat
 qui mo
 peret,
 paret,
 rum;
 temp
 ut ob
 sed eti
 binns
 Nostr
 eos, qu
 magist
 jam leg
 ro & ist
 M. S
 deffe, ac
 nec obedi
 lis, verbe

publica sentiremus, in sex libris ante diximus; accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, civitatis statum. Magistratibus igitur opus est; sine quorum 5 prudentia ac diligentia esse civitas non potest, quorumque descriptione omnis reipublicæ moderatio continetur. Neque solum iis præscribendus est imperandi, sed etiam civibus obtemperandi modus. Nam & qui bene imperat, paruerit aliquando necesse est; & qui modeste paret, videtur, qui aliquando imperet, dignus esse. Itaque oportet & eum, qui paret, sperare, se aliquo tempore imperaturum; & illum, qui imperat, cogitare, brevi tempore sibi esse parendum. Nec vero solum ut obtemperent obediantque magistratibus, sed etiam ut eos colant diligentque, præscribimus, ut Charondas in suis facit legibus. Noster vero Plato Titanum e genere statuit eos, qui, ut illi cœlestibus, sic hi adversentur magistratibus. Quæ cum ita sint, ad ipsas jam leges veniamus, si placet. *Att.* Mihi vero & istud, & ordo iste rerum placet.

M. Iusta imperia sunt; iisque cives modeste, ac sine recusatione parento. Magistratus nec obedientem & noxium civem multa, vinculis, verberibusve coerceto; ni par, majorve po-

testas, populusve prohibessit; ad quos provocatio esto. Cum magistratus judicassit, interrogassitve; per populum multae, poenae certatio esto. Militiae ab eo, qui imperabit, provocatio ne esto; quodque is, qui bellum gerat, imperassit, jus ratumque esto. Minores magistratus, partiti juris, plures in plera sunt. Militiae, qui jussi erunt, imperant, eorumque tribuni sunt. Domi pecuniam publicam custodiunt: vincula fontium servant: capitalia vindicant. aes, argentum, aurumve publice signant: lites contractas judicant: quodcumque senatus creverit, agunt. Suntque aediles coeratores urbis, annonae, ludorumque sollemnium: ollisque ad honoris amplioris gradum is primus adscensus esto. Censores, populi aevitates, soboles, familias, pecuniasque censent: urbis templa, vias, aquas, aerarium, vestigalia tuent: populique partes in tribus distribuunt: exin pecunias, aevitates, ordines partiunt: equitum, peditumque prolem adscribunt: coelibes esse prohibent: mores populi regunt: probrum in senatu ne relinquunt: bini sunt: magistratum quinquennium habent: reliqui magistratus annui sunt: easque potestas semper esto. Juris disceptator, qui privata judicet, judicariive jubeat, praetor

esto: is juris civilis custos esto: huic potestate pari, quotcumque senatus creverit, populusve jusserit, tot sunt. Regio imperio duo sunt: iique praeundo, judicando, consulendo praetores, iudices, consules appellantur: militiae summum jus habent, nemini parent: omnis salus populi suprema lex esto. Eundem magistratum, nisi interfuerint decem anni, ne quis capito. Aevitatem annali lege servant. Ast, quando duellum gravius, discordiaeve civium escunt, oenus, ne amplius sex menses, si senatus creverit, idem juris, quod duo consules, teneo; isque aev sinistra dicitur, populi magister esto. Equitemque qui regat habeo pari jure cum eo, quicumque erit juris disceptator. Ast, quando [consul] is est magister populi; reliqui magistratus ne sunt. Auspicia patrum sunt: omnesque ex se produnt, qui comitiatu creare consules rite possint. Imperia, potestates, legationes, cum senatus creverit populusve jusserit, ex urbe exeunt: duella justa juste gerunt: sociis parcunt: se & servos continent: populi sui gloriam augent: domum cum laude redeunt. Rei suae ergo ne quis legatus esto. Plebes quos pro se contra vim, auxilii ergo, decem creassit, tribuni ejus sunt: quodque iam prohibessint, quodque plebem rogassint, ratum

esto; sanctique sunt: neve plebem orbam tri-
 10 bunis relinquunt. Omnes magistratus au-
 spicium, iudiciumque habent: ex quois sena-
 tus esto: ejus decreta rata sunt. Ast ni pote-
 stas par, majorve prohibessit, senatus consulta
 per scripta servant. Is ordo vitio vacato: ce-
 teris specimen esto. Creatio magistratum, ju-
 dicia, populi iussa, vetita, cum suffragio con-
 sciscuntur, optimatibus nota, plebi libera sun-
 4 to. At si quid erit, quod extra magistratus
 coeratore oesus sit; qui coeret populus creato,
 eique jus coerandi dato. Cum populo patribus-
 que agendi jus esto consuli, praetori, magistro
 populi, equitumque, eique, quem produnt pa-
 tres consulum rogandorum ergo: tribunisque,
 quos sibi plebes rogassit, jus esto cum patribus
 agendi: iidem, ad plebem, quod oesus erit, fe-
 11 runto. Quae cum populo, quaeque in patribus
 agentur, modica sunt. Senatori, qui nec ade-
 rit, aut causa, aut culpa esto. Loco senator, Et
 modo orato: causas populi teneto. Vis in po-
 pulo abesto. Par, majorve potestas plus va-
 leto. Ast qui turbassit in agendo, fraus aucto-
 ris esto. Intercessor rei malae, salutaris civis
 esto. Qui agent, auspicia servant: auguri pa-
 rento: promulgata, proposita, in aerario co-
 gnita, agunt: nec plus, quam de singulis re-

bus semel consulunto: rem populum docento: doceri a magistratibus privatisque patiunto. Privilegia ne irroganto: de capite civis, nisi per maximum comitiatum, ollosque, quos censores in partibus populi locassint, ne ferunto: donum ne capiunto, neve danto, neve petenda, neve gerenda, neve gesta potestate. Quod quis earum rerum migrassit, noxiae poena par esto. Censores fide legem custodiunto. Privati ad eos acta referunto: nec eo magis lege liberi sunt. Lex recitata est. Disce rem, & tabel- 5 lam jubebo dari.

Q. Quam brevi, frater, in conspectu posi- 12 ta est a te omnium magistratuum descriptio; sed ea pæne nostræ civitatis; etsi a te paulum allatum est novi. M. Rectissime, Quinte, animadvertis: hæc est enim, quam Scipio laudat in libris, & quam maxime probat temperationem reipublicæ; quæ effici non potuisset, nisi tali descriptione magistratuum. Nam sic habetote, magistratibus, iisque, qui præ sint, contineri rempublicam, & ex eorum compositione, quod cujusque reipublicæ genus sit, intelligi. Quæ res cum sapientissime moderatissimeque constituta esset a majoribus nostris, nihil habui, sane non multum, quod putarem novandum in legibus. Att.

13 Reddes igitur nobis, ut in religionis lege fecisti admonitu & rogatu meo, sic de magistratibus, ut disputes, quibus de causis maxime placeat ista descriptio. *M.* Faciam, Attice, ut vis; & locum istum totum, ut a doctissimis Græciæ quæsitum & disputatum est, explicabo; &, ut institui, nostra jura attingam. *Att.* Istud maxime expecto differendi genus. *M.* Atqui pleraque sunt dicta in illis libris, cum de optima republica quæreretur. Sed hujus loci de magistratibus sunt propria quædam, a Theophrasto primum, deinde a Dione Stoico quæsitâ subtilius. *Att.* Ain' tandem? etiam a Stoicis ista tractata sunt? *M.* Non sane, nisi ab eo, quem modo nominavi, & postea a magno homine, & in primis erudito, Panætio. Nam veteres verbo tenus, acute illi quidem, sed non ad hunc usum popularem atque civilem, de republica differebant. Ab hac familia magis ista manarunt, Platone principe: post Aristoteles illustravit omnem hunc civilem in disputando locum, Heraclidesque Ponticus, profectus ab eodem Platone. Theophrastus vero institutus ab Aristotele, habitavit, ut scitis, in eo genere rerum: ab eodemque Aristotele doctus Dicæarchus, huic rationi studioque non defuit. Post a Theo-

phrasto P
 feci supra
 ex umbra
 to in sole
 dicitur
 dicitur
 & doctiss
 lica verbi
 Qui ver
 nã stud
 quis fa
 Puto
 bis.
 ne u
 qui p
 placui
 gale c
 ea not
 diatum
 repudia
 reliquis
 Ephori
 po oppo
 tribuni.
 jure pos
 magistru

phraſto Phalereus ille Demetrius, de quo feci ſupra mentionem, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorum otioque, non modo in ſolem atque pulverem, ſed in ipſum diſcrimen aciemque produxit. Nam & mediocriter doctos magnos in republica viros, & doctiſſimos homines non nimis in republica verſatos, multos commemorare poſſumus. Qui vero utraque re excelleret, ut & doctrinæ ſtudiis & regenda civitate princeps eſſet, quis facile, præter hunc, inveniri poteſt? *Att.* Puto poſſe, & quidem aliquem de tribus nobis. Sed perge, ut cœperas. 7 15

M. Quæſitum igitur ab illis eſt, placeretne unum in civitate eſſe magistratum, cui reliqui parerent; quod exactis regibus intelligo placuiſſe noſtris majoribus. Sed quoniam regale civitatis genus, probatum quondam, poſtea non tam regni, quam regis vitiis, repudiatum eſt; nomen tantum videbitur regis repudiatum, res manebit, ſi unus omnibus reliquis magistratibus imperabit. Quare nec Ephori Lacedæmone ſine cauſa a Theopompo oppoſiti regibus, nec apud nos conſulibus tribuni. Nam illud quidem ipſum, quod in jure poſitum eſt, habet conſul, ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto tribuno, 16

qui post exstitit, ne id, quod fuerat, esset: hoc enim primum minuit consulare jus, quod exstitit ipse, qui eo non teneretur: deinde quod attulit auxilium reliquis non modo magistratibus, sed etiam privatis, consuli non parentibus. *Q.* Magnum dicis malum: nam, ista potestate nata, gravitas optimatum cecidit, convaluitque jus multitudinis. *M.* Non est ita, *Quinte*: non enim jus illud solum superbius populo, sed violentius videri necesse erat; quo posteaquam modica & sapiens temperatio accessit, conversa lex in omnes est ***

Deest omnium hujus legis capitum explicatio a principio, usque ad hoc caput, Domum cum l.

8
18 *Domum cum laude redeunto.* Nihil enim, præter laudem bonis atque innocentibus, neque ex hostibus, neque a sociis reportandum. Jam illud apertum profecto est, nihil esse turpius, quam quemquam legari nisi reipublicæ causa. Omitto, quemadmodum isti se gerant atque gesserint, qui legatione hereditates aut syngraphas suas persequuntur. In hominibus est hoc fortasse vitium. Sed quæro, quid reapse sit turpius, quam sine procuratione senator legatus, sine mandatis, sine ullo reipublicæ munere? quod quidem genus lega-

tionis ego consul, quamquam ad commodum senatus pertinere videbatur, tamen, approbante senatu frequentissimo, nisi mihi levissimus tribunus plebis tum intercessisset, sustuliffem. Tamen minui tempus, &, quod erat infinitum, annum feci. Ita turpitude manet, diuturnitate sublata. Sed jam, si placet, de provinciis decedatur, in urbemque redeatur.

Att. Nobis vero placet; sed iis, qui in provinciis sunt, minime placet. *M.* At vero, Tite,¹⁹ si pareant his legibus, nihil erit his urbe, nihil domo sua dulcius; nec laboriosius molestiusque provincia.

Sed sequitur lex, quæ sancit eam tribunorum plebis potestatem, quæ in republica nostra; de qua differi nihil necesse est. *Q.* At mehercule ego, frater, quæro, de ista potestate quid sentias. Nam mihi quidem pestifera videtur, quippe quæ in seditione, & ad seditionem nata fit: cujus primum ortum, si recordari volumus, inter arma civium, & occupatis & obsessis urbis locis, procreatum videmus: deinde cum esset cito ablegatus, tanquam ex XII tabulis, insignis ad deformitatem puer, brevi tempore recreatus, multoque tætrior & fœdior natus est. Quem enim ille 9 non edidit? qui primum, ut impio dignum

fuit, patribus omnem honorem eripuit; omnia infima summis paria fecit, turbavit, miscuit: cum afflixisset principum gravitatem, 20 nunquam tamen conquivit. Atque ut C. Flaminium, atque ea, quæ jam prisca sunt, relinquam; quid juris bonis viris Ti. Gracchi tribunatus reliquit? et si quinquennio ante, D. Brutum & P. Scipionem consules, quos & quantos viros! homo omnium infimus & sordidissimus, tribunus plebis C. Curiatius in vincula coniecit: quod ante factum non erat. C. vero Gracchus ruinis & fisis iis, quas ipse se projecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter se cives, nonne omnem reipublicæ statum permutavit? Quid jam de Saturnini supplicio, reliquisque dicam? quos ne depellere quidem a se sine ferro potuit res-

21 publica? Cur autem aut vetera, aut aliena proferam potius, quam & nostra, & recentia? Quis unquam tam audax, tam inimicus nobis fuisset, ut cogitaret unquam de statu nostro labefactando, nisi mucronem aliquem tribunitium exacuisset in nos? quem cum homines scelerati ac perdit, non modo ulla in domo, sed nulla in gente reperirent, gentes sibi in tenebris reipublicæ perturbandas putaverunt. Quod nobis quidem egregium, &

ad

ad immortalit
minem in no
ille reperiri,
tribuno. Se
delicet, qu
na furor es
rum infam
ista quidem
tribunis ple
testatem ad
Pompejum
semper am
bus; de t
reprehen
Vitia qui
perspicis,
da, præter
vitorumq
do vel cor
quos enim
enim fateo
dam mali.
ea, sine ist
potestas est
sed vis popu
mentior, qua
lenior est, qua
Opp. Phil.

ad immortalitatem memoriæ gloriosum, neminem in nos mercede ulla tribunum potuisse reperiri, nisi cui ne esse quidem licuisset tribuno. Sed ille quas strages edidit? eas vi²² delictet, quas sine ratione, ac sine ulla spe bona furor edere potuit impuræ beluæ, multorum inflammatus furoribus. Quamobrem in ista quidem re vehementer Sullam probo, qui tribunis plebis sua lege injuriæ faciendæ potestatem ademerit, auxilii ferendi reliquerit; Pompejumque nostrum ceteris rebus omnibus, semper amplissimis summisque effero laudibus; de tribunitia potestate taceo: nec enim reprehendere libet, nec laudare possum. *M.*

Vitia quidem tribunatus præclare, Quinte, ¹⁰ perspicis. Sed est iniqua in omni re accusanda, prætermiſſis bonis, malorum enumeratio, vitiorumque selectio. Nam isto quidem modo vel consulatus vituperio est, si consulum, quos enumerare nolo, peccata collegeris. Ego enim fateor in ista ipsa potestate inesse quiddam mali. Sed bonum, quod est quæsitum in ea, sine isto malo non haberemus. Nimia potestas est tribunorum plebis: quis negat? sed vis populi multo sævior multoque vehementior, quæ ducem quod habet, interdum lenior est, quam si nullum haberet. Dux enim

suo periculo progredi cogitat: populi impe-
 tus periculi rationem sui non habet. At ali-
 24 quando incenditur. Et quidem sæpe sedatur.
 Quod enim est tam desperatum collegium, in
 quo nemo e decem sana mente fit? quin ip-
 sum Ti. Gracchum non solum vetitus, sed
 etiam sublatus intercessor perculerat. Quid
 enim illum aliud perculit, nisi quod potesta-
 tem intercedendi collegæ abrogavit? sed tu
 sapientiam majorum in illo vide. Concessa ple-
 bi a patribus ista potestate, arma ceciderunt:
 restincta seditio est: inventum est tempera-
 mentum, quo tenuiores cum principibus æqua-
 ri se putarent: in quo uno fuit civitatis sa-
 lus. At duo Gracchi fuerunt. Et præter eos
 quamvis enumeres multos licet; cum deni-
 creantur, nonnullos in omni memoria repe-
 rires perniciosos tribunos? leves, etiam non
 bonos fortasse plures. Invidia quidem sum-
 mus ordo caret: plebes de suo jure pericu-
 25 losas contentiones nullas facit. Quamobrem
 aut exigendi reges non fuerunt; aut plebi re,
 non verbo danda libertas: quæ tamen sic da-
 ta est, ut multis præclarissimis addiceretur,
 II ut auctoritati principum cederet. Nostra au-
 tem causa, quæ, optime & dulcissime frater,
 incidit in tribunitiam potestatem, nihil ha-

buit content
 plebs incitat
 cula soluta
 terrore eti
 tum peste
 reipublica
 diatumum
 lisset. Atq
 enim non n
 tate dignu
 set? Quo
 pro salute
 bus gra
 farentis
 bunus a
 in Lænat
 set; ferre
 turque n
 fuerunt,
 mi viri, e
 vitate, q
 Pompeju
 valde prob
 tendere, no
 videndum fu
 Sentit enim
 lam potestate

buit contentionis cum tribunatu. Non enim plebs incitata nostris rebus invidit; sed vincula soluta sunt, & servitia incitata, adjuncto terrore etiam militari. Neque nobis cum illa tum peste certamen fuit, sed cum gravissimo reipublicæ tempore: cui si non cessissem, non diuturnum beneficii mei patria fructum tulisset. Atque hoc rei exitus indicavit. Quis enim non modo liber, sed etiam servus libertate dignus fuit, cui nostra salus cara non esset? Quod si is casus fuisset rerum, quas ²⁶ pro salute reipublicæ gessimus, ut non omnibus gratus esset; & si nos multitudinis vis furentis inflammata invidia pepulisset; si tribunus aliquis in me populum, sicut Gracchus in Lænatem, Saturnius in Metellum, incitasset; ferremus, o Quinte frater, consolarenturque nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt, qui hoc facere debent, quam clarissimi viri, qui illa urbe pulsi carere ingrata civitate, quam manere in improba maluerunt. Pompejum vero quod una ista in re non ita valde probas, vix satis mihi illud videris attendere, non solum ei, quid esset optimum, videndum fuisse, sed etiam quid necessarium. Sensit enim deberi non posse huic civitati illam potestatem: quippe quam tantopere po-

pulus noster ignotam expetisset, qui posset carere cognita? sapientis autem civis fuit, causam nec perniciosam, & ita popularem, ut non posset obsisti, perniciose populari civi non relinquere. Scis solere, frater, in hujusmodi sermone, ut transiri alio possit, AD MODUM, 12
dici. *Att.* Prorsus ita est. *Q.* Haud equidem
27 assentior: tu tamen ad reliqua pergas velim.
M. Perseveras tu quidem, & in tua vetere sententia permanes. *Q.* Nunc mehercule. *Att.* Ego sane a Quinto nostro dissentio. Sed ea, quæ restant, audiamus.

M. Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia & judicia dantur: judicia, ut esset populi potestas, ad quam provocaretur; auspicia, ut multos inutiles comitiatus, probabiles impedirent moræ: sæpe enim populi impetum injustum, auspiciis dii immortales represserunt. Ex his autem, qui magistratum ceperunt, quod senatus efficitur, popularem sane neminem in summum locum, nisi per populum, venire, sublata cooptatione censoria. Sed præsto est hujus vitii temperatio, quod senatus lege nostra confirmatur auctoritas. 28
Sequitur enim: *Ejus decreta rata sunt.* Nam ita se res habet, ut, si senatus, dominus sit publici consilii, quodque is creverit, defen-

dant omnes;
ordinis confi
possit, ex te
populo, a
moderatu
fertim si
mum est,
men esto.
est, & lat
censorem
ro, et si es
memoria
dixerim.
dices or
Attice:
hominib
qui forte
habetur
lex jube
unquam
factu est
na; de q
suerit loci
non deerit
tempus ven
tem, etiam si
de education

dant omnes; & si ordines reliqui, principis ordinis consilio rempublicam gubernari velint, possit, ex temperatione juris, cum potestas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri ille moderatus & concors civitatis status, præsertim si proximæ legi parebitur. Nam proximum est, *Is ordo vitio careto: ceteris specimen esto.* Q. Præclara vero, frater, ista lex est, & late patet, ut vitio careat ordo, & censorem quærat interpretem. Att. Ille vero, etsi est totus tuus ordo, gratissimamque memoriam retinet consulatus tui, pace tua dixerim, non modo censores, sed etiam iudices omnes potest defatigare. M. Omitte ista, Attice: non enim de hoc senatu, nec his de hominibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui forte his legibus parere voluerint, hæc habetur oratio. Nam cum omni vitio carere lex jubeat, ne veniet quidem in eum ordinem unquam vitii particeps. Id autem difficile factu est, nisi educatione quadam & disciplina; de qua dicemus aliquid fortasse, si quid fuerit loci, aut temporis. Att. Locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem legum; tempus vero largitur longitudo diei. Ego autem, etiamsi præterieris, repetam a te istum de educatione & de disciplina locum, M. Tu

vero & istum, Attice, & si quem alium præ-
 terii. *Ceteris specimen esto*; quod si est, tene-
 mus omnia. Ut enim cupiditatibus principum
 & vitis infici solet tota civitas; sic emen-
 dari & corrigi continentia. Vir magnus, &
 nobis omnibus amicus, L. Lucullus, effere-
 batur, quasi commodissime respondisset, cum
 esset objecta magnificentia villæ Tusculanæ,
 duo se habere vicinos; superiorem, equitem
 Romanum, inferiorem, libertinum: quorum
 cum essent magnificæ villæ, concedi sibi oport-
 ere, quod iis, qui tenuioris ordinis essent,
 liceret. Non vides, Luculle, a te id ipsum na-
 tum, ut illi cuperent? quibus id, si tu non
 31 faceres, non liceret. Quis enim ferret istos,
 cum videret eorum villas signis & tabulis re-
 fertas, partim publicis, partim etiam sacris &
 religiosis? quis non frangeret eorum libidi-
 nes, nisi illi ipsi, qui eas frangere deberent,
 14 cupiditatis ejusdem tenerentur? Nec enim
 tantum mali est peccare principes (quamquam
 est magnum hoc per se ipsum malum) quan-
 tum illud, quod permulti imitatores princi-
 pum existunt. Nam licet videre, si velis re-
 plicare memoriam temporum, qualescunque
 summi civitatis viri fuerint, talem civitatem
 fuisse; quæcunque mutatio morum in prin-

cipibus existi
 Idque hand
 toni nostro
 ait mutati
 tem nobi
 mutari ei
 republica
 solum vitis
 in civitate
 corruppur
 plusque ei
 que hæc
 coangub
 admodu
 ti, vel
 gere pot
 lis libris
 reliqua
 Prox
 jubeo ne
 Ita mehe
 sibi lex,
 cam, Tite
 tum & sæ
 mandando,
 rogatione se
 lius effec.

cipibus exstiterit, eandem in populo secutam.
 Idque haud paulo est verius, quam quod Pla- 32
 toni nostro placet, qui musicorum cantibus
 ait mutatis, mutari civitatum status. Ego au-
 tem nobilium vita victuque mutato, mores
 mutari civitatum puto. Quo perniciosius de
 republica merentur vitiosi principes, quod non
 solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt
 in civitatem; neque solum obsunt, quod ipsi
 corrumpuntur, sed etiam quod corrumpunt,
 plusque exemplo, quam peccato nocent. At-
 que hæc lex dilatata in ordinem cunctum,
 coangustari etiam potest: pauci enim, atque
 admodum pauci, honore & gloria amplifica-
 ti, vel corrumpere mores civitatis, vel corri-
 gere possunt. Sed hæc & nunc satis, & in il-
 lis libris tractata sunt diligentius; quare ad
 reliqua veniamus.

Proximum autem est de suffragiis; quæ 33
 jubeo nota esse optimatibus, populo libera. Att.
 Ita mehercule attendi, nec satis intellexi, quid
 sibi lex, aut quid verba ista vellent. M. Di- 15
 cam, Tite, & versabor in re difficili, ac mul-
 tum & sæpe quæsitâ, suffragia in magistratu
 mandando, aut reo judicando, aut lege aut
 rogatione sciscenda, clam an palam ferre me-
 lius esset. Att. An etiam id dubium est? Q.

Vereor, ne a te rursus dissentiam. *M.* Non facies, *Quinte*: nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragiis voce melius; sed, obtineri an possit, videndum est. *Q.* Frater, bona tua venia dixerim, ista sententia maxime & fallit imperitos, & obest sæpissime reipublicæ, cum aliquid verum & rectum esse dicitur, sed obtineri, id est, obsisti posse populo, negatur. Primum enim obsistitur, cum agitur severe: deinde vi opprimi in bona causa est melius, quam malæ cedere. Quis autem non sentit, auctoritatem omnem optimatium tabellariam legem abstulisse? quam populus liber nunquam desideravit; idem oppressus dominatu ac potentia principum, flagitavit. Itaque graviora judicia de potentissimis hominibus existant vocis, quam tabellæ. Quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua, bonis ignorantibus quid quisque sentiret, tabella vitiosum occultaret suffragium. Itaque isti rationi neque lator quisquam est inventus, nec auctor unquam bonus. Sunt enim quatuor leges tabellariæ: quarum prima de magistratibus mandandis; ea est *Gabinia*, lata ab homine ignoto & for-

16

35

aldo. Secut
puli iudicio
Cassio, sed,
bonis, at
tione auc
bendis leg
probi civis
salutem a
re relinqui
ipse Cassiu
huic quoq
que, quor
lium, no
noster f
ad vixit
monio se
renti leg
ctus in
post fili
mari. A
delata, S
Cicero, q
publica no
li maluisse
cognoscim
aut repetim
non quid ho

dido. Secuta biennio post Cassia est, de populi
 iudicio; ea a nobili homine lata est, L. Cassio, sed, pace familiae dixerim, dissidente a
 bonis, atque omni rumusculos populares ratione aucupante. Carbonis est tertia de ju-
 bendis legibus ac vetandis, seditiosi atque improbi civis; cui ne reditus quidem ad bonos,
 salutem a bonis potuit afferre. Uno in gene- 36
 re relinqui videbatur vocis suffragium, quod
 ipse Cassius exceperat, perduellionis. Dedit
 huic quoque iudicio Coelius tabellam, doluit-
 que, quoad vixit, se, ut opprimeret C. Popi-
 lium, nocuisse & reipublicae. Et avus quidem
 noster singulari virtute in hoc municipio, quo-
 ad vixit, restitit M. Gratidio, cujus in matri-
 monio sororem, aviam nostram, habebat, fe-
 renti legem tabellariam. Excitabat enim flu-
 ctus in simpulo, ut dicitur, Gratidius, quos
 post filius ejus Marius in Aegæo excitavit
 mari. Ac nostro quidem, cum res esset ad se
 delata, Scaurus consul, *Utinam*, inquit, *M.*
Cicero, isto animo atque virtute in summa re-
publica nobiscum versari, quam in municipa-
li maluisses! Quamobrem, quoniam non re- 37
 cognoscimus nunc leges populi Romani, sed
 aut repetimus ereptas, aut novas scribimus;
 non quid hoc populo obtineri possit, sed quid

optimum sit, tibi dicendum puto. Nam Cas-
 siæ legis culpam Scipio tuus sustinet, quo
 auctore lata esse dicitur. Tu, si tabellariam
 tuleris, ipse præstabis: nec enim mihi placet,
 nec Attico nostro, quantum e vultu ejus in-
 17 telligo. *Att.* Mihi vero nihil unquam popu-
 lare placuit; eamque optimam rempublicam
 esse duco, quam hic consul constituerat, quæ
 38 fit in potestatem optimorum. *M.* Vos demum,
 ut video, legem antiquastis sine tabella. Sed
 ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio,
 tamen libertatem istam largior populo, ut &
 auctoritate valeant, & utantur boni. Sic enim
 a me recitata lex est de suffragiis: *Optimati-*
bus nota, plebi libera sunt. Quæ lex hanc
 sententiam continet, ut omnes leges tolleret,
 quæ postea latæ sunt, quæ tegunt omni ra-
 tione suffragium, ne quis inspiciat tabellam,
 39 ne roget, ne appellet. Pontes etiam lex Ma-
 ria fecit angustos. Quæ si opposita sunt am-
 bitiosis, ut sunt fere, non reprehendo: si
 valuerint tantum leges, ut ne sint ambitus;
 habeat sane populus tabellam, quasi vindicem
 libertatis, dummodo hæc optimo cuique, &
 gravissimo civi ostendatur, ultroque offera-
 tur, uti in eo sit ipso libertas, in quo populo
 potestas honeste bonis gratificandi datur. Eo-

que nunc fit
 dictum est,
 net, quam
 tis est. H
 ritati, au
 tam larg
 si quando
 quid opti
 nostra libe
 ritas retir
 Deind
 pulo age
 arbitror
 que in
 modest
 tur, &
 tes, sed
 quod in
 nator is
 animus,
 iussa tri
 habet, c
 id est, rog
 brevitatis,
 toris, mag
 quam longa
 cante senat

que nunc fit illud, quod a te modo, Quinte, dictum est, ut minus multos tabella condemnet, quam solebat vox, quia populo licere factis est. Hoc retento, reliqua voluntas auctoritati, aut gratiæ traditur. Itaque, ut omit- tam largitione corrupta suffragia, non vides, si quando ambitus fileat, quæri in suffragiis, quid optimi viri sentiant? Quamobrem lege nostra libertatis species datur, bonorum aucto- ritas retinetur, contentiõnis causa tollitur.

Deinde sequitur, quibus jus fit cum po- 18
pulo agendi, aut cum senatu; gravis, &, ut 40
arbitror, præclara lex. *Quæ cum populo, quæ-
que in patribus agentur, modica sunt;* id est, modesta atque sedata, Actor enim modera- tur, & fingit non modo mentem ac volunta- tes, sed pæne vultus eorum, apud quos agit; quod in senatu non difficile est. Est enim se- nator is, cujus non ad auditorem referatur animus, sed qui per se ipse spectari velit. Huic iussa tria sunt: ut adsit; nam gravitatem res habet, cum frequens ordo est: ut loco dicat, id est, rogatus: ut modo, ne sit infinitus; nam brevitatis, non modo senatoris, sed etiam ora- toris, magna laus est in sententia. Nec est un- quam longa oratione utendum, nisi, aut pec- cante senatu, quod fit ambitione sæpissime,

nullo magistratu adjuvante, tolli diem utile est; aut cum tanta causa est, ut opus sit oratoris copia, vel ad hortandum, vel ad docendum: quorum generum in utroque magnus
 41 noster Cato est. Quodque addit, *Causas populi teneto*, est senatori necessarium nosse rempublicam; idque late patet: quid habeat militum, quid valeat ærario, quos socios respublica habeat, quos amicos, quos stipendiarios, qua quisque sit lege, conditione, fœdere: tenere consuetudinem decernendi, nosse exempla majorum. Videtis jam, genus hoc omne scientiæ, diligentiæ, memoriæ esse, sine quo paratus esse senator nullo pacto potest.

32 Deinceps sunt cum populo actiones: in quibus primum & maximum, *Vis abesto*. Nihil est enim exitiosius civitatibus, nihil tam contrarium juri & legibus, nihil minus civile & humanum, quam, composita & constituta respublica, quidquam agi per vim. Parere jubet intercessori: quo nihil præstantius. Impediri enim bonam rem melius, quam concedi malæ.

19 Quod vero actoris jubeo esse fraudem, id totum dixi ex Crassi, sapientissimi hominis, sententia; quem est senatus secutus, cum decrevisset, C. Claudio consule de Cn. Carbonis seditione referente, invito eo, qui cum popu-

lo ageret, seditionem non posse fieri, quippe
cui liceat concilium, simulatque intercessum,
turbarique cœptum fit, dimittere. Quod qui
permovet, cum agi nihil potest, vim quærit;
cujus impunitatem amittit hac lege. Sequi-
tur illud: *Intercessor rei malae, salutaris ci-
vis esto.* Quis non studiose reipublicæ subve-⁴³
nerit, hac tam præclara legis voce laudatus?
Sunt deinde posita deinceps, quæ habemus
etiam in publicis institutis atque legibus: *Au-
spicia servanto, auguri parento.* Est autem bo-
ni auguris, meminisse, maximis reipublicæ
temporibus præsto esse debere; Jovique op-
timo maximo se consiliarium atque admini-
strum datum, ut sibi eos, quos in auspicio ef-
se jufferit; cœlique partes sibi definitas esse
traditas, de quibus sæpe opem reipublicæ fer-
re possit. Deinde de promulgatione, de sin-
gulis rebus agendis, de privatis, magistrati-
busve audiendis. Tum leges præclarissimæ⁴⁴
de XII tabulis tralatæ duæ; quarum altera
privilegia tollit; altera de capite civis roga-
ri, nisi maximo comitiatu, vetat. Nondum
cognitis seditiosis, tribunis plebis ne cogitatis
quidem, admirandum, tantum majores in po-
sterum providisse: in privos homines leges
ferri noluerunt: id est enim privilegium;

quo quid est injustius? cum legis hæc vis sit, scitum est iustum in omnes: ferri de singulis nisi centuriatis comitiis noluerunt, Descriptus enim populus censu, ordinibus, ætatibus, plus adhibet ad suffragium consilii, 45 quam fusc in tribus convocatus. Quo verius in nostra causa vir magni ingenii, summaque prudentia, L. Cotta, dicebat, nihil omnino actum esse de nobis. Præter enim quam quod comitia illa essent armis gesta servilibus, præterea neque tributa capitis comitia rata esse possent, neque ulla privilegii: quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actum esset legibus. Sed visum est & nobis, & clarissimis viris melius, de quo servi & latrones scivisse se aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam Italiam, quid sentiret, ostendere.

20 Sequuntur de captis pecuniis, & de am-
46 bitu leges. Quæ cum magis judiciis, quam verbis fancienda sint, adjungitur, *Noxiæ poena par esto*, ut in suo vitio quisque plectatur: vis, capite; avaritia, multa; honoris cupiditas, ignominia fanciatur. Extremæ leges sunt nobis non usitatæ; reipublicæ, necessariæ. Legum custodiam nullam habemus. Itaque hæc leges sunt, quas apparitores nostri volunt; a librariis petimus; publicis litteris configna-

tam memor
Græci hoc
creantur:
dem etia
etiam fa
que rev
quandoc
mus esse
rint, ed
gesserint
in Græc
bus. Q
nisi su
tiones
integr
servari
gistrati
At
quid t
de iud
junctu
populi
dicend
loco est,
ignorari
turpissim
est, leges

tam memoriam publicam nullam habemus. Græci hoc diligentius; apud quos νομοφύλακες creantur: nec hi solum litteras (nam id quidem etiam apud majores nostros erat) sed etiam facta hominum observabant, ad legesque revocabant. Hæc detur cura censoribus; 47 quandoquidem eos in republica semper volumus esse. Apud eosdem, qui magistratu abierint, edant & exponant, quid in magistratu gesserint; deque iis censes præjudicent. Hoc in Græcia fit, publice constitutis accusatoribus. Qui quidem graves esse non possunt, nisi sint voluntarii. Quocirca melius est, rationes referri, causamque exponi censoribus; integram tamen legem accusatori iudicioque servari. Sed satis jam disputatum est de magistratibus, nisi forte quid desideratis.

Att. Si nos tacemus, locus ipse admonet, quid tibi sit deinde dicendum? *M.* Mihine? de judiciis arbitror, Pomponi: id est enim junctum magistratibus. *Att.* Quid? de jure 48 populi Romani, quemadmodum instituisti, dicendum nihil putas? *M.* Quid tandem hoc loco est, quod requiras? *Att.* Egone? quod ignorari ab iis, qui in republica versantur, turpissimum puto. Nam, ut modo a te dictum est, leges a librariis lego; sic animadverto,

quosque in magistratibus ignoratione juris sul-
 tantum sapere, quantum apparitores velint.
 Quamobrem, si de sacrorum alienatione di-
 cendum putasti, quoniam de religione leges
 proposueras; faciendum tibi est, ut, magi-
 stratibus lege constitutis, de potestate, tum de
 49 jure disputes. *M.* Faciam breviter, si conse-
 qui potuero: nam pluribus verbis scripsit ad
 patrem tuum *M. Junius* sodalis, perite, meo
 quidem iudicio, & diligenter. At de jure na-
 turæ cogitare per nos, atque dicere debemus;
 de jure populi Romani, quæ relicta sunt &
 tradita. *Att.* Sic profecto censeo; & id ipsum,
 quod dicis, exspecto.